

Het avondgebed als oefenplaats

Aansluiten bij de eeuwenoude traditie van het getijdengebed

Het is donderdagavond, iets voor acht uur. In stilte ga ik in de kerkbank zitten. Om mij heen nemen anderen plaats. Ik hoor de klok tikken die achter in de kerk hangt, zo stil is het. Terwijl mijn lichaam langzaam rustig wordt, verwerkt mijn hoofd nog de prikkels van de hectische werkdag. Ondertussen blader ik door het liturgieboekje heen, alvast kijkend naar de liederen en lezingen van vandaag. De kalmte die van het stille gebouw uitgaat is weldadig, al is het ook altijd weer even wennen. Om mij heen kijkend zie ik dat we met een kleine groep zijn vanavond, zo'n tien personen. Dat hindert niet, de kracht van dit avondgebed zit niet in het getal. Elke keer bedenk ik na afloop weer: het was goed om hier te zijn.

In de gereformeerde gemeente van Arnhem houden we sinds het najaar van 2020 maandelijks een avondgebed in de traditie van het klassieke getijdengebed. We voegen ons daarmee in een eeuwenoude kerkelijke traditie, die ook vandaag van vitaal belang blijkt. Ter inspiratie voor andere kerkmusici in de gereformeerde gemeenten beschrijf ik in dit artikel het Arnhemse initiatief. Eerst schets ik kort de historische achtergrond en hedendaagse herontdekking van het getijdengebed, waarna ik meer in detail toelicht hoe wij in Arnhem het getijdengebed vormgeven.

HET GETIJDENGEBED

Al vanaf de vroege kerk komen christenen op 'gezette tijden' bijeen voor vieringen waarin gebeden worden uitgesproken en voor het biddend zingen en lezen van de Bijbel. Het getijdengebed 'is een eeuwenoud fenomeen van gestructureerd, ritmisch bidden, dag in dag uit.'¹ De eerste christenen wisten zich daartoe aangespoord door Bijbel-

woorden over meermalen per dag bidden. Vanaf ongeveer de 4^e eeuw na Christus krijgt dat een meer vaste liturgische vorm, die voortbouwt op de praktijk van de morgen- en avondoffers in het Oude Testament en op de Joodse synagogediensten. In de eeuwen die volgden heeft in het bijzonder de Benedictijnse monnikenorde een belangrijke bijdrage geleverd aan het laten opbloeien van het getijdengebed. De *Regel* van Benedictus onderscheidde zeven getijden, waarvan in onze tijd de *Vespers* (het vroege avondgebed) de bekendste is.

De Reformatie heeft grote gevolgen gehad voor de uitvoerige cultuur van de zogenoemde kathedrale (en parochiale) en monastieke getijdengebeden. Reformatoren als Luther, Bullinger, Zwingli en Calvijn waren kritisch op het uiterlijk vertoon, op de onverstaanbaarheid van het Latijn voor het kerkvolk en op de gedachte dat het voortdurend bidden een vorm van verdienste was voor de geestelijk-

heid. Recent onderzoek laat echter zien dat zij ondanks hun kritiek geen totale afstand namen van het getijdengebed, maar die poogden te reformeren. In steden van de reformatie, zoals Genève ontstonden nieuwe vormen van getijdengebed, morgen- en avondvieringen waarbij participatie van leken door psalmzang en het gezamenlijk uitspreken van het Onze Vader, de liturgie in de volkstaal en een grotere plaats voor lezingen uit de Bijbel het uitgangspunt werden.²

De Engelse reformatie is waarschijnlijk de belangrijkste drager geworden van het getijdengebed. De Anglicaanse kerk kent een diepgewortelde traditie van liturgisch vormgegeven getijdengebeden, te vinden in het *Book of Common Prayer*. Een belangrijke ingreep was het terugbrengen van zeven naar twee getijden: het morgengebed (*Matins*) en het avondgebed (*Evensong*).³ Ook hier gold dat vieringen verstaanbaar moesten zijn in de volkstaal, toegankelijk voor participatie van het kerkvolk, met grotere ruimte voor *lectio continua*, de doorgaande lezing uit de Bijbel.

HEDENDAAGSE HERONTDEKKING

De reformatie legde ook het accent op huisgodsdienst en de intensivering van preekdiensten, waardoor het klassieke getijdengebed in de kerk meer naar de achtergrond verdween. De laatste decennia kan in Nederland het getijdengebed echter weer op nieuwe belangstelling rekenen, ook onder protestanten. In diverse grote steden worden *Evensongs* gehouden, compleet in Engelse stijl, met jongenskoor, gewaden, rituelen en hymnes. Daarnaast vinden ook steeds meer (gereformeerde) protestanten hun weg naar het klooster voor een retraite, waar ze kennismaken met de monastieke getijdengebeden. Het *Dienstboek* van de Protestantse Kerk in Nederland kent inmiddels zelf ook een structuur voor het houden van een getijdengebed en op tal van plaatsen is het mogelijk om in een protestantse kerk een oecumenisch-protestants *Vespers* bij te wonen.

Hoewel er allerlei verschillen zijn tussen de Rooms-katholieke (parochiale/kathedrale en monastieke) *Vespers*, de Anglicaanse *Evensong* en het oecumenisch-protestantse *Vespers*, is de basisstructuur grotendeels hetzelfde. In een getijdengebed zijn er openingswoorden, wordt een gezang of hymne gezongen, vinden een of meer lezingen uit de Schrift plaats, klinkt een psalm (gelezen of gezongen), hebben de *Cantica* een plaats (dat zijn de Nieuwtestamentische liederen van Maria, Zacharias en Simeon), is er gelegenheid voor stille overdenking, worden voorbeden gedaan, het Onze Vader opgezegd en is er een slotgebed.⁴

Orde van het avondgebed in GG Arnhem

Binnenkomst in stilte
Openingsgebed
Openingslied
Lezing Oude Testament
Psalm
Lezing Nieuwe Testament
Magnificat
Stille overdenking
Voorbeden
Gebed in stilte
Onze Vader
Slotlied
Slotgebed
Vertrek in stilte

Het avondgebed dat we in de gereformeerde gemeente van Arnhem houden volgt deze basisstructuur van het getijdengebed. De kadertekst 'Orde van het avondgebed in GG Arnhem' geeft de structuur en volgorde van de liturgische onderdelen weer. Het avondgebed dat wij houden staat qua uitvoering het verst af van de *Evensong* omdat wij geen koor hebben, niet alle liturgische onderdelen gezongen worden, het avondgebed in de Nederlandse taal wordt gehouden en de liturgische gewaden en symboliek niet zijn ingevoerd. Eveneens is ons avondgebed geen kopie van het rooms-katholieke *Vespers*. In ons avondgebed nemen Bijbellezingen een grotere plaats in, we zingen uit het Geneefse psalter en gezangen uit de protestantse liedtraditie.

In de afgelopen jaren is Arnhem een praktijk ontstaan van tien avondgebeden per jaar, eenmaal per maand op donderdagavond (met uitzondering van de twee zomermaanden juli en augustus). Elke avond verzorgen twee gemeentelieden respectievelijk de gebeden en de Bijbellezingen en een organist begeleidt het zingen. Het avondgebed heeft niet alleen de vaste structuur, maar kent ook vaste formules of inleidende zinnen. Dat bevordert orde, rust en eenvoud. Wat wisselt is de invulling van de Bijbellezingen en de liederen. Doorgaans bezoeken zo'n tien tot vijftien personen (een enkele keer meer) het avondgebed. Om een nadere indruk te geven van de Arnhemse praktijk, schets ik een aantal elementen in meer detail.

OMRINGD DOOR STILTE

Stilte heeft een belangrijke plek in het avondgebed. Binnenkomst en vertrek vinden plaats zonder onderling gesprek door bezoekers, maar ook zonder muzikale omlijsting door bijvoorbeeld orgelspel. De bezoekers worden door de uiterlijke stilte uitgenodigd en in de gelegenheid gesteld om ook innerlijk stil te worden en zich te concentreren op wat komen gaat.

Ook gedurende het avondgebed zelf nemen stilte en rust een belangrijke plaats in. In een reformatorische eredienst is nagenoeg elke seconde gevuld met woorden en klanken. De organist zet de vingers in de toetsen direct nadat de predikant zijn laatste woord heeft uitgesproken en andersom: de predikant staat al weer klaar terwijl de gemeente nog aan het zingen is. Dat kan de ademruimte gemakkelijk wegnemen en een gevoel van gejaagdheid met zich meebrengen. In het avondgebed ligt het tempo waarop de onderdelen zich opvolgen daarom langzamer.

Daarnaast is er ook bewust meditatieve stilte tijdens het avondgebed. Op twee momenten: na de laatste lezing uit de Bijbel is enkele minuten gelegenheid voor stille overdenking en tussen de voorbeden en het Onze Vader is gelegenheid voor stil gebed. Daarmee is stilte niet alleen een omlijsting van het gebed, maar wordt de stilte ook gericht: geconcentreerd op het Woord en op God zelf. Al met al vormt de stilte de cadans van het avondgebed.

GEBEDEN MET RESPONSIES

Het getijdengebed is voor alles een gebed. *Evensongs* hebben zeker in Nederland een potentieel concertant karakter, maar het is een *evening prayer*. Op diverse momenten in het getijdengebed zijn er naast de lezingen en de liederen diverse gesproken gebeden. Zowel in de rooms-katholieke, de anglicaanse als de oecumenisch-protestantse vormgeving daarvan krijgt dat vorm door middel van 'responsies'. Niet slechts één persoon spreekt namens alle aanwezigen de gebeden uit, maar de aanwezigen doen daarin in afwisseling ook hardop mee. Dat gebruik hebben wij in Arnhem overgenomen.

Zowel bij het openingsgebed als het slotgebed staan alle deelnemers. Het openingsgebed bestaat uit enkele regels uit psalm 51 en psalm 70; degene die het avondgebed leidt spreekt het eerste deel uit, de deelnemers het tweede deel (zie kader 'Openingsgebed'). Het openingsgebed wordt afgesloten met een doxologie, een lofprijzing op God, het zogenaamde 'klein gloria'.

Openingsgebed

Heer, open mijn lippen

Allen: en mijn mond zal Uw lof verkondigen

Van zonsopgang tot zonderondergang

Allen: moet Uw naam worden geloofd

God, kom mij te hulp

Heer, haast U mij te helpen

Allen: Eer aan de Vader en de Zoon en de Heilige Geest
zoals het was in het begin en nu en altijd
en in de eeuwen der eeuwen. Amen.

Ook bij de voorbeden (die na de stille overdenking volgen) hebben de responsies een plaats. De voorbeden worden voorbereid en uitgesproken door degene die het avondgebed leidt, waarna de aanwezigen instemmen met de woorden 'Heere onze God, wij bidden U, verhoor ons'. Dit geeft aan de voorbeden een grotere betrokkenheid en intensiteit. Als aanwezige neem je niet alleen luisterend, maar ook fysiek en vocaal deel aan de gebeden, die afgesloten worden met een gezamenlijk hardop uitgesproken Onze Vader.

Het slotgebed krijgt invulling vanuit het *Nunc Dittimus*, bij ons bekend als de Lofzang van Simeon uit Lukas 2. In de rooms-katholieke monastieke tijden wordt in de *Vespers* het Magnificat gezongen en in de *Completen* (het getijdengebed op de late avond) de lofzang van Simeon. Bij de samenvoeging van beide tijden in de anglicaanse *Evensong* hebben beide cantica een plek gekregen. Dat is niet zonder betekenis, merkt Hanna Rijken op. De lofzang van Simeon is het lied van de vervulling en passend bij de afsluiting van de dag.⁵ Die keuze volgen we ook in het

Arnhemse avondgebed. We hebben het *Nunc Dittimus* (onberijmd) een plaats gegeven in het slotgebed, waarna opnieuw het klein gloria volgt. Met die lofprijzing gaan we naar huis.

LEZINGEN EN LIEDEREN

Op de cadans van de stilte en omsloten door de gebeden vinden de lezingen uit de Bijbel plaats en worden psalmen en liederen gezongen. Kenmerkend voor de Reformatie is, zoals gezegd, de grotere rol voor de Bijbel in het getijdengebed. Het Benedictijnse getijdengebed kent weliswaar een intensieve omgang met het boek der Psalmen, maar doet minder aan doorgaande lezing uit andere Bijbelboeken. De anglicaanse *Evensong* kent naast het zingen van de psalmen ook een lezing uit zowel het Oude als het Nieuwe Testament. In de Arnhemse avondgebeden volgen we die keus.

De Bijbellezingen vinden plaats uit de Statenvertaling, vanuit de bijbel op de lessenaar. De tekst wordt niet afgedrukt op het liturgieboekje, het aanhoren daarvan is een oefening in aandachtig luisteren. De psalm van de avond, gekozen in aansluiting bij het thema van het avondgebed (zie onder) zingen we doorgaans uit de berijming van ds. C.J. Meeuse. Zoveel mogelijk zingen we de hele psalm. We volgen in ons avondgebed dus het Geneefse psalter. Hiermee sluiten we aan bij de eigen kerkelijke traditie én benutten we de kracht die uitgaat van een hedendaagse berijming.

In de *Vespers* heeft het zingen van een hymne of gezang altijd een plaats gehad, in de *Evensong* is dat pas vanaf de negentiende eeuw toegestaan. Maar de vroege kerk heeft altijd hymnes gezongen – denk aan kerkvader Ambrosius wiens liederen nu nog in liedboeken te vinden zijn. Uit de vele liederenbundels die vandaag beschikbaar zijn komt onze selectie doorgaans uit het *Liedboek voor de kerken* van 1973. Jaco van der Knijff noemt die bundel terecht een kerkmuzikaal hoogtepunt, met liederen uit de schat van de kerk der eeuwen.⁶

KEUZE VOOR THEMA'S

Een aangelegen punt is de selectie van Bijbelgedeelten en liederen. Kerkelijke tradities die dagelijks getijdengebeden houden, volgen vaak een centraal vastgesteld leesrooster. In één of twee jaar wordt dan de gehele Bijbel gelezen, en in een periode van enkele weken het hele psalmboek doorgezongen (bijvoorbeeld bij de Benedictijnen). Dat rooster bepaalt vervolgens de liturgie. De reformatorische traditie kent een dergelijk rooster niet. Aansluiting zoeken bij bij-

voorbeeld het oecumenisch leesrooster is een optie, maar doet ook willekeurig aan omdat het avondgebed maar één keer per maand plaatsvindt. De lezingen die voor die dag gelden, missen dan het bredere verband van de doorgaande lezing uit een Bijbelboek. In Arnhem is daarom gaandeweg de praktijk ontstaan dat we werken met een jaarthema, waarbij Bijbelgedeelten en liederen geselecteerd worden.

Het eerste seizoen volgden we de gang van het liturgisch jaar en het kalenderjaar, met aandacht voor de kerkelijke hoogtijden als advent en Pinksteren, maar ook aandacht voor nieuwjaar en de vakantietijd. Daarna hebben we anderhalf jaar het thema 'grote deugden' als leidraad gehad. Elke maand stond een andere deugd centraal (geloof, hoop, liefde, rechtvaardigheid, blijdschap, zachtmoedigheid, moed, eerbied, wijsheid, nederigheid, vrede en trouw), waarbij lezingen uit het Oude en Nieuwe Testament werden geselecteerd die ons daarover iets konden leren. Afgelopen kalenderjaar stond in het teken van het thema 'God als...Schepper, Profeet, Priester, Koning, Trooster, Gastheer, Leidsman, Dienaar, Verlosser, Rechter'. Binnen zo'n jaarthema is het vervolgens nog steeds mogelijk om ook het liturgisch jaar in acht te nemen. Een avondgebed rond de deugd van nederigheid past goed in de lijdenstijd; een avondgebed rond God als rechter past bij advent, enzovoorts.

onze tijd is veel te zeggen, maar ik volsta met enkele reflecties.⁸ Het getijdengebed heeft een aantal 'kwaliteiten' die in een reguliere preekdienst, verenigingsactiviteit of Bijbelkring minder tot uiting komen. Dat heeft te maken met aspecten die hierboven zijn toegelicht: het luisteren, stil-zijn, het actief en gezamenlijk instemmen door responsies. Daarmee is het avondgebed meer dan andere kerkelijke activiteiten contemplatief, affectief en collectief: door het gezamenlijk hardop uitspreken van lofprijzingen en gebeden leren we een biddende gemeenschap te zijn. Daarmee zie ik het getijdengebed als een belangrijke oefenplaats voor christelijk leven.

Avondgebeden in 2024

Dit jaar worden avondgebeden gehouden rondom het thema 'Werken van barmhartigheid'. De bijeenkomsten vinden plaats op donderdagavond van 20.00-20.45 uur. Zie voor actuele data: www.gergemarnhem.nl/activiteiten

Het thema krijgt tijdens het avondgebed geen expliciete toelichting, ook vindt geen meditatie of bijbeluitleg plaats. Het avondgebed is nadrukkelijk geen studieavond of preekdienst. Dat hoeft ook niet, liturgie zelf heeft een informatieve dimensie, want oefent en richt ons verlangen.⁷ De samenhang tussen de lezingen uit het Oude en Nieuwe Testament wordt je al luisterend gewaar, dimensies ervan lichten op in de psalm of het gezang dat vervolgens gezongen wordt. Vooral tijdens de voorbeden komen de lijnen tussen lezingen en liederen bij elkaar, al biddend ontvouwt zich de samenhang.

DE WAARDE VOOR ONZE TIJD

In Arnhem zijn we met het avondgebed begonnen tijdens de coronapandemie. Hoewel toen een aantal geplande avondgebeden niet konden doorgaan vanwege coronamaatregelen zoals lockdown en avondklok, ontstond dit initiatief niet toevallig in deze periode. Zoals veel kerken waren ook wij op zoek naar alternatieve manieren om als gemeente rondom het Woord van God samen te zijn. Verlangend naar momenten van gezamenlijkheid en naar een plek van rust en concentratie, zoekend naar structuren om 'te volharden in de gebeden' en 'de lofzang gaande te houden', kwam de traditie van het getijdengebed in beeld.

De pandemie is inmiddels over, maar de waarde van het avondgebed is gebleven. Over de betekenis ervan voor

OVER DE AUTEUR

Dr. Robert van Putten (1987) is lector Bezieling & Professionaliteit aan de Christelijke Hogeschool Ede. In zijn onderzoek staan thema's als maakbaarheid, prestatie-maatschappij, rust en tijd centraal. Hij is organist in de gereformeerde gemeente van Arnhem en is daar initiatiefnemer en coördinator van het avondgebed.

NOTEN

- 1 M. te Velde, *Het getijdengebed. Geschiedenis, betekenis, uitdagingen*. Willem de Zwijgerstichting, 2018, p6.
- 2 Herman A. Speelman en Daniël Timmerman, *Gereformeerde getijden. Over vroegmoderne vernieuwing van het spirituele levensritme*. Kampen: Summum Academic, 2023.
- 3 Hanna Rijken, *De Choral Evensong in de praktijk*. Utrecht: Kok-Boekencentrum, 2022, p44-48.
- 4 Te Velde, *idem*, p7.
- 5 Rijken, *idem*, p99.
- 6 Jaco van der Knijff, 'Monument voor het 50-jarige Liedboek voor de kerken', *Reformatisch Dagblad*, 15 december 2023.
- 7 James K.A. Smith, *You Are What You Love. The Spiritual Power of Habit*. Grand Rapids: Brazos Press.
- 8 Zie bijvoorbeeld: Te Velde, *Het getijdengebed* p.65-73; Speelman en Timmerman, *Gereformeerde getijden* p231-238; Winfield Bevins, *Ever Ancient Ever New. The Allure of Liturgy for a New Generation*. Grand Rapids: Zondervan, 2019.